

Розділ III. ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА

УДК 159.923:378.011.3 – [051]:165.12

© В. І. Бондар, 2017

В. І. Бондар (м. Київ)

САМОСТІЙНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА ЯК СИСТЕМОТВОРЧИЙ ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ЙОГО СУБ'ЄКТНОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПРОФЕСІЇ ВЧИТЕЛЯ

Бондар В. І. Самостійність особистості студента як системотворчий чинник становлення його суб'єктності в процесі навчання професії вчителя. У публікації здійснено логічний аналіз співвідношення й системотворчої функції категорій «активність», «самостійність», «творчість» у формуванні суб'єктності особистості на різних вікових етапах її становлення і розвитку. В центрі уваги автора знаходився пошук сукупних суб'єктних якостей молодих людей, які можуть в певній мірі відповідати вимогам обраної ними майбутньої професії.

Розкрито як суб'єктно-діяльнісний підхід до підготовки й формування суб'єктності сучасного вчителя дав можливість відкрити нові перспективи розуміння феноменів «активність – самостійність – креативність» як внутрішніх умов-чинників успішності його професійної діяльності. Саме високий рівень самостійності людини забезпечує високі показники її організованості, відповідальності за власну поведінку, результати навчання і праці, саморегуляції діяльності й працездатності з її вольовими, когнітивними, самосійними компонентами суб'єктності у структурі самостійності в освітньому, соціальному й науковому пізнанні.

Ключові слова: суб'єктність особистості, становлення і розвиток, освітньо-професійна, науково-педагогічна діяльність, суб'єктно-діяльнісний підхід, параметри оцінювання й критерії самоефективності діяльності, дивергентно-критичне мислення, мотиваційна й емоційна стійкість суб'єктності.

Система вищої педагогічної освіти України, стикаючись з необхідністю розв'язувати широкий комплекс надзвичайно важливих соціально-економічних і фінансових проблем, що заводять її, порою, у надзвичайно складну (тупікову) ситуацію, опинилася в глибокій системній кризі, яка найбільш відчутно проявляється в кадровій освітній політиці вищої школи. Як результат, участився відтік із ВНЗ викладачів і науковців у молодому віці (до 40 років) в останнє десятиліття з різних причин, що спричинило старіння професорсько-викладацького складу, небажання молодих викладачів займатися наукою через помітне зниження престижності статусу вчителя, викладача, вченого-педагога. Все це привертає увагу до негайного прийняття перспективних політичних рішень, спрямованих на віднайдення способів збереження у складі ВНЗ перспективної молоді та продуктивної частини заслужених науковців.

Проте за ряду деструктивних змін у кадровій політиці в цілому і особливо в системі освіти і педагогічної науки – найбільш рентабельному господарстві (за певних умов), не слід нехтувати і суто психологічними чинниками успіху. Серед них – особистісні характеристики молодих вчених, рівень їх домагань й мотивації, здатність до соціальної адаптації й уміння переборювати труднощі на шляху професійного становлення й діяльності – все те, що сприяє досягненню успіху у власній життєтворчості.

У нових умовах соціокультурного розвитку суспільства в цілому й кожної людини зокрема названі передумови успіху не уявляються однозначно ні випускниками середніх та вищих шкіл, ні тими, хто їх має враховувати у процесі підготовки до життя, до успішної освітньо-професійної та науково-педагогічної діяльності. І це в умовах ранньої професійно-орієнтованої інформації молоді, серед якої біля 2-4%, що обирає заклади педагогічного профілю, а серед них понад 40 % не завжди мотивовано вступають вчитися професії вчителя. Для решти абітурієнтів домінантним виступає мотив отримання диплома з можливою рекваліфікацією після закінчення університету або переводом на непедагогічну спеціальність.

Пошуками супутних суб'єктних якостей і властивостей молодих людей, які можуть в певній мірі відповідати вимогам професії, не випадково вчені виділяють ряд фахово значимих понять (професійна придатність – М. Левітов, Є. Клімов та ін.), професійно значимі властивості (М. Дмитрієва), готовність до професійної діяльності (Т. Кудрявцев, О. Савченко, В. Бондар та ін.), самостійність як суб'єктна здатність особистості до науково-педагогічної діяльності (Д.Цирінг), яку слід розвивати в школі, в процесі навчальної й наукової діяльності у ВНЗ. За високого рівня суб'єктності особистості людина виявляється здатною до таких дій і процедур, як самонавчання, самооцінювання, саморегуляція, самореалізація, самопрезентація та самовідповідальність. За цих ознак самостійності як комплексної характеристики суб'єктності особистості людина здатна ставити перед собою мету діяльності, перетворювати дійсність у процесі її здійснення, досягати високої результативності. Можна логічно дійти висновку, що самостійність, як цінність людини, виступає комплексною передумовою й чинником її активної включеності у творчу діяльність. Йдеться про такі особистісно-психологічні складові діяльності як емоційно-цільова, мотиваційно-ціннісна, когнітивно-операційна, рефлексивно-оцінна, чим у гармонійній єдності виявляється висока спроможність особистості до самоорганізації, самоконтролю, самооцінювання результатів власної діяльності, здатності до переборення труднощів, бути творцем своєї життєвої долі, власної самоефективності.

Самостійність, як комплексна властивість особистості, може виступати індикатором (мірилом, критерієм) визначення рівнів сформованості у людини (учня, студента, молодого науковця, вчителя) суб'єктності особистості в рамках концепції «особистісної безпомічності», розробленої Д. Цирінг [5].

Принциповим для розуміння суб'єктності майбутнього вчителя з позицій діяльнісного підходу є висновок С. Рубінштейна про те, що «суб'єкт в своїх діяннях, в актах своєї творчої діяльності не тільки відкривається і виявляється; він в них твориться і визначається, тому тим, що він робить, можна визначити те, що він є; спрямованістю його діяльності можна визначити його самого» [4]. Ці слова великого психолога, на наше переконання, є ключем до розвитку і виявлення рівнів гармонійної взаємодії тріади психолого-педагогічних понять: активність – творчість.

Послідовники С. Рубінштейна переконливо демонструють, що суб'єкт та його суб'єктність виступають базовими категоріями сучасних психологічних досліджень з проблем цілісного вивчення особистості (К. Абдулханова, А. Брушлинський, С. Максименко, Т. Яценко та ін.). Поняття самостійності інтегрує розрізнено уявні складові цілісної індивідуальності людини й відкриває можливість вивчати діяльність як опосередковану внутрішнім світом людини активність.

Надзвичайно цінним для профільних кафедр педагогічних університетів є положення Д. Цирінг про те, що «самостійність, як і особистісна безпомічність, являє собою системну якість і охоплює особистість в цілому, включаючи в себе емоційний, мотиваційний, вольовий і когнітивний компоненти, що дасть можливість повно розкрити ті особистісні властивості, завдячуючи яким забезпечується успішність професійної та науково-педагогічної діяльності» [5].

Ще більш важливою є проблема критеріїв і параметрів визначення успішності науково-педагогічної діяльності викладачів ВНЗ, які покликані забезпечувати підготовку ефективного вчителя, формувати його особистісну суб'єктність.

Розв'язати цю проблему в рамках методології й теорії моделювання професійної компетентності майбутнього магістра – освітньо-наукового або освітньо-професійного фахівця для ВНЗ або школи, надзвичайно складно, як і складною є цілісна, з високим рівнем сформованості суб'єктність успішного педагога, як би ми не намагалися розробити й реалізувати диференційовані для його підготовки навчальні плани, навчальні програми й теоретико-методичне та науково-методичне забезпечення.

Суб'єктно-діяльнісний підхід до підготовки вчителя, викладача-дослідника відкриває нові перспективи розуміння феноменів «самостійність – активність – креативність» як внутрішні умови-чинники, що опосередковують як успішність їхньої підготовки до професійної діяльності, так і самої діяльності, в якій проявляються і розвиваються психічні властивості суб'єктності особистості.

Формуючись у процесі попередньої освітньо-професійної й освітньо-наукової діяльності у ВНЗ, будь-яка психічна властивість потім, за певних умов, не лише впливає на успішність професійної й наукової діяльності в школі/ВНЗ, а й розвивається під її впливом, піднімаючи суб'єктність працівника на більш високий рівень її виявлення. Йдеться про забезпечення адекватності зовнішніх умов-факторів і внутрішніх чинників у процесі підготовки фахівця та подальшої професійної діяльності. До зовнішніх умов-факторів підготовки і діяльності включаємо мету і завдання, об'єкт діяльності, систему прав і обов'язків (компетенції, виробничі функції), соціальні умови; систему взаємостосунків з керівниками і колегами, корпоративну культуру організації. Внутрішні чинники представлені специфічними станами й особливостями мотиваційної, емоційно-вольової, когнітивної й рефлексивної сфер особистості, які в цілісності та взаємодії складають самостійність як системне утворення її суб'єктності.

Наявність і виявлення самостійності в діяльності науково-педагогічних працівників зумовлюють зовнішні (об'єктивні) показники результативності професійної діяльності в кількісних і якісних характеристиках, психологічно й когнітивно залежних від рівнів суб'єктності особистості й об'єктивності рефлексії в аспектах оцінювання й самооцінювання продуктивності власної діяльності в ході порівняння й аналізу реальних результатів з прогнозованими, наперед передбачуваними й очікуваними.

До зовнішніх (об'єктивних) показників оцінювання результатів, наприклад, освітньо-наукової діяльності викладачів можна віднести наступні параметри.

1. Наявність опублікованих статей, що входять до наукометричних баз даних WEB of Science, Skopus; до переліку фахових видань України та мають ISSN статті у фахових закордонних журналах.

2. Наявність підручників, навчальних посібників, наукових статей, методичних розробок для шкіл та вищих педагогічних навчальних закладів українською й російською мовами.

3. Високореєтингові видання: вітчизняні, зарубіжні, опубліковані офіційними мовами Євросоюзу. Індекс цитувань, посилань: у вітчизняних та зарубіжних виданнях.

4. Участь у наукових конференціях різного рівня: міжнародні за межами України, чи в Україні; всеукраїнські за участі зарубіжних учасників, на базі навчального закладу, де працює викладач, всеукраїнські на базі інших університетів; звітна наукова конференція: пленарна форма роботи, секційна форма засідання.

5. Керівництво та участь в держбюджетних проектах з h-індексом керівника проекту у Skopus та сумарного h-фактора у Skopus виконавців проекту.

6. Наявність авторської наукової школи, кількість захищених кандидатських та докторських дисертацій. Опоненство дисертацій: кандидатських, докторських.

7. Членство в роботі спеціалізованих вчених радах.

Критеріями самоефективності діяльності науково-педагогічних працівників з реалізації свого призначення у підготовці майбутніх спеціалістів до професійної діяльності можуть виступати такі складові компетентності викладачів кафедр:

– гностична (аналітичні здатності, креативність, критичність мислення, альтернативність у виборі методів і засобів пізнання);

– проектувально-конструктивна (цілепокладання, прогностичнічність, структурування, конструювання);

– комунікативна (контактність, адаптивність, самопрезентація, уміння сприймати і пояснювати інформацію, керуючись принципами навчання і виховання, толерантність, конфліктологічна здатність тощо);

– інформаційна (забезпечення фахової спрямованості змісту навчання студентів, методико-технологічна манера навчання нового матеріалу, використання сучасних технологій поєднання формальної й неформальної логіки доведення істини);

– організаційна складова (здатність володіти аудиторією слухачів, включення студентів в активну, самостійну, творчу діяльність, забезпечення прийняття мети діяльності як власної, а не заданої зовні, здатність до організації діяльності студентів у кооперативній, груповій, парній та індивідуально-самостійній формах педагогічної взаємодії).

У суб'єкта із достатнім рівнем самостійності спостерігаються більш високі показники організованості, відповідальності за власну поведінку, результати навчання і праці, саморегуляції діяльності, працездатності. Вольовий компонент самостійності виявляється у високих показниках цілеспрямованості, рішучості, настирливості, витримки, що сприяє підвищенню суб'єктності, так необхідної для успішної наукової та педагогічної діяльності. Вольовим суб'єктам самостійності притаманні й властиві мотиви поведінки і ставлень за мінімуму спонукань, зокрема інтернальний локус контролю (внутрішній); перевага мотиву досягнення успіху над мотивацією уникнення невдач; адекватність самооцінювання, високий рівень домагань, прагнення до вдосконалення педагогічних і дослідницьких умінь; здатність ставити мету і завдання діяльності, адекватні власним здібностям, суб'єктно переживати успіхи і невдачі, що зв'язано не із зовнішніми чинниками, а із змістом і результатами діяльності, які зумовлюються власним інтересом, потребами, бажанням і захопленням діяльністю.

Для високого рівня сформованості та виявлення суб'єктності особистості є характерними наступні когнітивні складники: дивергентно-критичне (перетворювально-аналітичне) мислення, оптимістично-означальний стиль дивергентного мислення з низьким рівнем гнучкості (регідності), чим підтримується дослідницький інтерес і забезпечується потреба в постійному пошуку нових форм діяльності. Даний тип мислення активізує здатність суб'єкта порівнювати, оцінювати, формувати гіпотези, аналізувати, групувати та класифікувати отриманий матеріал у процесі дослідження, сприйняття, засвоєння, що є властивим суб'єктам дослідницького типу мислення в ході виробництва нового пізнавально-наукового знання. Як результат, у суб'єкта розвивається здатність бачити виучувані об'єкти під новим, іноді незвичним для нього кутом зору, віднаходити варіанти його нового застосування, приписуючи їм нові функції. Така діяльність з ознаками активності, самостійності та ініціативності зв'язана не з стереотипним, а новим для суб'єкта мисленням з його критичністю, креативністю й рефлексивністю. І що особливо є цінним, атрибутивний стиль, будучи когнітивним конструктом (побудова), визначає мотивацію поведінки суб'єкта діяльності, яка в свою чергу виступає передумовою становлення і розвитку вольової сфери людини. Оптимістичний атрибутивний стиль мислення поряд із

здібностями і мотивацією є визначальним чинником успішності багатьох конструктивно-продуктивних видів професійної діяльності і в тому числі найвизначнішої в будь-якому суспільстві – фахово-педагогічної в школі й науково-педагогічної у ВНЗ.

Якщо ми характеризуємо емоційний компонент суб'єктності особистості останнім у структурі її самостійності в освітньому, соціальному чи науковому пізнанні, це не означає його другорядність у структурі будь-якого виду діяльності та впливу на забезпечення високого рівня суб'єктності людини.

Емоційно-інтелектуальну стійкість самостійності й суб'єктності в цілому слід розглядати як властивість людської психіки, завдячуючи якій педагог залишається здатним успішно забезпечувати необхідну діяльність навіть у надскладних умовах, не допускаючи деструктивного впливу на вирішення завдань діяльності. Л. Мітіна пише, що «Педагог, який володіє високою емоційною стійкістю, сприймає проблемні ситуації, що виникають в професійній діяльності, не як стресові, погрозливі, а як такі, що потребують вирішення (розв'язання), і його ставлення до роботи стає більш глибоким, стійким, позитивним, що стабілізує його професійну спрямованість» [2].

Таким чином, успішність освітньо-професійної й науково-педагогічної діяльності визначається не тільки зовнішніми умовами і впливами на її реалізацію, але й в більшості внутрішніми особистісно-сформованими чинниками суб'єкта як мотиваційна, емоційна, волева, когнітивна й оцінно-рефлексивна сфери особистості, які, взаємодіючи, гармонійно поєднуючись, створюють таку системотвірну властивість, як самостійність, що забезпечує ефективне і якісне вирішення професійних задач наукової й педагогічної спрямованості.

У зв'язку із дослідженнями проблем успішної діяльності науково-педагогічних працівників в системі підготовки майбутнього вчителя з позицій формування у нього здатності до самостійної організації й самоуправління власною навчальною й науковою діяльністю у ВНЗ виникає не менш важлива проблема виявлення того, як сам суб'єкт усвідомлює умови успіху й причини невдачі у професійній діяльності.

Як відомо, в окремих випадках викладачі ВНЗ в системі педагогічної взаємодії «викладач – студент» власний неуспіх, як правило, приписують студентам, а студенти – викладачам. Причини та їхні наслідки в таких ситуаціях суб'єктами двобічної взаємодії в педагогічному процесі не завжди з'ясовуються, що негативно позначається на реалізації його соціально значимої адаптивної функції.

Йдеться про причини суто психологічного змісту (мотивація, працездатність, невідповідність прикладених зусиль складності виконуваних завдань, особливості взаємин із викладачем, індивідуально-психологічні особливості людини – інтелектуальні, комунікативні та інші здібності до навчально-професійної взаємодії). Не станемо заглиблюватися у проблему успіху й невдачі: умови, причини, суб'єктна регуляція діяльності й поведінки, які вимагають окремого дослідження. Безумовними для оцінювання й самооцінювання успіху в набуванні професії вчителя та його професійної діяльності є дві групи критеріїв – особистісні якості й докладені зусилля, які, як доведено в працях Г. Пригіна (Казань), значно і приблизно рівною мірою впливають на результати навчання студентів та їхню майбутню професійну діяльність [3].

Слід підкреслити, що залежність успіху від особистісних якостей і власних зусиль діє за умови системного та старанного, за чітко визначеними критеріями, самоконтролю і самооцінювання ефективності власної освітньо-наукової діяльності у ВНЗ й педагогічної – в школі.

Як домогтися того, щоб оцінка й самооцінка успіху студентів була об'єктивною й впливовою на якість підготовки до майбутньої професійної діяльності, залишається окремою, надзвичайно важливою і водночас складною проблемою за нинішньої, виключно

автоматизованої, не суб'єкт-суб'єктної системи зарахування студентів у вищі педагогічні навчальні заклади України.

Література

1. *Управління підготовкою успішного вчителя: теорія і практика* / В.І. Бондар, І.М. Шапошнікова // Монографія. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – 231 с.
2. *Митина Л.М.* Учитель на рубеже веков: психологические проблемы. – т. Психологическая наука и образование. – М., 1999. - № 3-4. – С. 5 – 19.
3. *Прыгин Г.С.* Особенности оценки своей профессиональной деятельности с педагогами с разным уровнем эффективности самостоятельности // Личность профессионала в современном мире. – М.: Институт психологии РАН, 2013. – 943 с. – С. 243-254.
4. *Рубинштейн С.Л.* Бытие и сознание: человек и мир. – СПб.: Питер, 2003.
5. *Циринг Д.А.* Психология личностной беспомощности. Дис. докт. психол. наук. – Томск, 2010.

Транслітераційний переклад використаних літературних джерел

1. *Upravlnnnyia pldgotovkoju usplshnogo vchitelya: teorlya i praktika* / V.I. Bondar, I.M. Shaposhnikova // Monografiya. – KiYiv: Vid-vo NPU Imeni M.P. Dragomanova, 2015. – 231 s.
2. *Mitina L.M.* Uchitel na rubezhe vekov: psihologicheskie problemyi. – t. Psihologicheskaya nauka i obrazovanie. – M., 1999. - # 3-4. – S. 5 – 19.
3. *Pryigin G.S.* Osobennosti otsenki svoey professionalnoy deyatelnosti s pedagogami s raznyim urovnem effektivnosti samostoyatelnosti // Lichnost professionala v sovremennom mire. – M.: Institut psihologii RAN, 2013. – 943 s. – S. 243-254.
4. *Rubinshteyn S.L.* Byitie i soznanie: chelovek i mir. – SPb.: Piter, 2003.
5. *Tsiring D.A.* Psihologiya lichnosnoy bespomoschnosti. Dis. dokt. psihol. nauk. – Tomsk, 2010.

Бондарь Вл. И. Самостоятельность личности студента как системообразующий фактор становления его субъектности в процессе обучения профессии учителя. В публикации осуществлен логический анализ соотношения и системообразующей функции категорий «активность», «самостоятельность», «творчество» в формировании субъектности личности на разных возрастных этапах ее становления и развития. В центре внимания автора находится поиск сопутствующих субъектных качеств молодых людей, которые могут в определенной мере отвечать требованиям избранной или будущей профессии.

Раскрыто, субъектно-деятельностный подход к подготовке и формированию субъектности современного учителя дал возможность открыть новые перспективы понимания феноменов «активность – самостоятельность – креативность» внутренних условий-факторов успешности его профессиональной деятельности. Именно высокий уровень самостоятельности человека обеспечивает высокие показатели его организованности, ответственности за собственное поведение, результаты обучения и труда, саморегуляции деятельности и трудоспособности с его волевыми, когнитивными, эмоциональными компонентами субъектности в структуре самостоятельности в образовательном, социальном и научном познании.

Ключевые слова: субъектность личности, становление и развитие, образовательно-профессиональная, научно-педагогическая деятельность, субъектно-деятельностный подход, параметры оценивания, критерии самоэффективности деятельности, дивергентно-критическое мышление, мотивационная и эмоциональная стойкость субъектности.

Bondar V. I. The autonomy of the individual student as sistematic factor of formation of the subjectivity in the process of learning the profession of a teacher. The publication carried out a logical analysis of the correlation and strategic function of the categories "activity", "independence", "creativity" in the formation of subjectivity of a person at different age stages of its formation and development. The focus of the author was search the aggregate subject qualities of young people who can to a certain extent to meet the requirements of their chosen future profession.

Disclosed as subject-activity approach to training and the formation of subjectivity of the modern teacher gave the opportunity to open new prospects for the understanding of the phenomena of "activity – independence – creativity" as an internal environment factors of the success of his professional activity. It is the high level of human independence provides high performance it organization, and responsibilities for their own behaviour, learning outcomes and labour, of self-control activities and health with her strong-willed, cognitive, Samosenko components of subjectivity in the structure of autonomy in educational, social and scientific knowledge.

Keywords: subjectivity, the formation and development, educational, scientific-pedagogical activity, subject-activity approach, the parameters estimation and the criteria of efficacy of activity, divergent and critical thinking, motivational and emotional stability of subjectivity.

Відомості про автора:

Бондар Володимир Іванович – дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Статтю подано до друку 10.10.2016.

УДК 159.923.2: 615.851.4
© К. Ю. Ушакова, 2017

К. Ю. Ушакова (м. Київ)

СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ КОЛЕДЖІВ

Ушакова К. Ю. Соціальні та психологічні чинники розвитку професійної «Я-концепції» студентів медичних коледжів. В статті розкрито результати емпіричного вивчення соціальних і психологічних чинників розвитку професійної «Я-концепції» студентів коледжів медичного профілю. Подано розуміння психологічної сутності та структури феномена «професійна «Я-концепція» майбутніх фахівців у галузі медицини». Презентовано авторську модифікацію анкети, застосованої з метою емпіричного дослідження соціальних і психологічних чинників розвитку професійної «Я-концепції» студентів 1-4 курсів медичних коледжів. Розкрито одержані кількісні та якісні показники значущості соціальних і психологічних чинників у процесі розвитку професійної «Я-концепції» студентів медичних коледжів.

Ключові слова: професійна «Я-концепція», розвиток, чинники, студенти медичних коледжів.

Постановка проблеми. На тлі сьогодення реформування вітчизняної освітньої сфери актуалізує проблему гармонізації «Я-концепції» особистості всіх учасників навчально-виховного процесу на усіх ланках, від дошкільної до вищої освіти. Важливим аспектом зазначеної проблеми є розвиток «Я-концепції» майбутнього фахівця в умовах професійного навчання та основні чинники такого процесу. Адже уявлення студента про себе як майбутнього професіонала, що є невід'ємним складником «Я-концепції» особистості загалом, повинні гармонійно інтегруватися й до усієї системи його уявлень про себе. Нагальним вважаємо вивчення окресленого аспекту для майбутніх фахівців допомагаючих професій. У зв'язку з цим дослідження основних чинників розвитку професійної «Я-концепції» студентів медичних